

IVAN ILLICH

İngilizceden çeviren: Oruç Aruoba

OKULUN FENOMENOLOJİSİ

Bazı sözcükler öylesine esnek hale gelirler ki, işe yarar olmaksızın çıkarlar. 'Okul' ve 'öğretim', böylesi terimlerdir. Amipler gibi, dilin her buldukları çatlağına uyarlar. ABM Ruslara öğretim verecek, IBM zenci çocuklara öğretim sağlayacak, ordu da ulusun okulu olacak...

Eğitimde alternatifler aramaya, bu yüzden, 'okul'dan ne anladığımız üzerinde anlaşmakla başlamak gerektir. Bu anlaşmaya varmanın çeşitli yolları var. İşe, çağdaş okul düzenlerinin gördüğü gizli işlevlerin bir sıralamasını yapmakla başlayabiliriz: örneğin, güven altına alma, ayıklama, endoktrine etme, öğrenme gibi. Sonra, bu gizli işlevlerin hangilerinin yöneldiklerini yani öğretmenlere, görevlilere, çocuklara, ana-babalara ya da meslek dallarına, ne gibi yararlar sağladıkları ve zararlar verdiklerini ortaya koyacak bir çözümleme yapabiliriz. Batı kültürünün tarihini ve antropologların verdiği bilgileri tarayarak, bugün okulun gördüğü işlevi gören kurumları saptayabiliriz. Son olarak da, eğitim konusunda Comenius'dan, hatta Quintilian'dan bu yana ortaya konmuş ilkeleri ele alarak, bugünkü çağdaş okul sisteminin bunlardan hangisine yakın düştüğünü belirleyebiliriz. Ama, bu yaklaşımlardan hepsi, okul ile eğitim arasında bir bağ bulunduğu konusunda belirli varsayımlardan hareket etmemizi gerektirir. Okul üzerine, eğitim ile ilişkisine sürekli başvurmak zorunda kalmadan konuşmamızı sağlayacak bir dil geliştir-

mek için, işe, kamuya açık okulun fenomenolojisi denebilecek birşey yaparak başlamak istiyorum. Bu amaç için 'okul'u da şöyle tanımlıyorum: Yaşa-ayarlı öğretmen-bağımlı, zorunlu bir müfredatla tam zamanlı devamı gerektiren bir süreç...

Yaş

Okul insanları yaşlarına göre sınıflandırır. Bu sınıflandırma, sorgulanmamış üç öncüle dayanır. Çocukların yeri okuldur. Çocuklar okulda öğrenirler. Çocuklara öğrenecekleri ancak okulda öğretilir. Sanıyorum bu incelenmemiş öncüller çok ciddi bir sorgulama gerektiriyor.

Çocuklara alıştık. Onların okula gitmeleri gerektiğine, söz dinlemeleri, kendilerine söyleneni yapmaları, kendi gelirleri ve aileleri olmaması gerektiğine karar verdik. Onlardan kendi yerlerini bilmelerini ve çocuklar gibi davranmalarını bekleriz. Kendimizin de çocuk olduğumuz bir zamanı, kimimiz özlemle, kimimiz acıyla, anımsarız. Çocukların çocukça davranışlarına hoşgörü göstermemiz beklenir. İnsanlık, bizim için, çocuklara bakma görevi hem bir lanet hem de bir lütuf olarak verilmiş bir canlı türüdür. Ancak, bugünkü 'çocukluk' kavramımızın Batı Avrupa'da ancak yeni zamanlarda, Amerika'da ise daha da yeni zamanlarda gelişmiş bir kavram olduğunu unutuyoruz.

Bebeklikten ya da gençlikten ayrı olarak çocukluk, tarihin çoğunluk dönemleri için bilinmeyen birşeydi. Hristiyanlığın bazı yüzyıllarında, çocuk olmanın bedensel oranlarını göreceğ göz bile oluşmamıştı. Sanatçılar, çocuğu, annesinin kucağında oturan küçük ölçekte bir yetişkin olarak çizerlerdi. Çocuklar, Avrupa'da, cep saatleri ve Rönesans'ın Hristiyan tefecileri ile birlikte ortaya çıktılar. Bizim yüzyılımızdan önce, ne yoksullar ne de zenginler, çocuk elbisesi, çocuk oyunu ya da çocukların yasalar önünde ehliyetsiz olmaları gibi şeyleri bilmezlerdi. İşçinin çocuğu, köylünün çocuğu ve soylunun çocuğu, hepsi babaları gibi giyinirler, babalarının oynadıkları oyunları oynarlar, babaları gibi de darağaçlarında asılırlardı. Burjuvazinin 'çocukluğu' keşfetmesinden sonra bütün bunlar değişti. Yalnızca bazı

kiliseler, bir süre, gençlerin onurunu ve olgunluğunu saygın tuttular. İkinci Vatikan Konseyi'ne kadar, çocuklara, her Hristiyanın yedi yaşına geldiğinde ahlaksal ayırdetme yetisine ve özgürlüğe ulaştığı ve o yaştan başlayarak işleyeceği günahlar için cehennemde sonsuza dek cezalandırılabileceği anlatılırdı. Yüzyılın ortalarına doğru, orta-sınıf ana-babalar çocuklarını bu öğretinin sonuçlarından esirgeme girişimlerine başladılar, ve onların çocuklar konusundaki düşüncü biçimi bugün Kilise'nin işlemlerinde geçerlik kazanmıştır.

Bir önceki yüzyıla kadar, orta-sınıf ana-babaların 'çocuklar'ı, evlerinde, özel öğretmenler ve özel okullar aracılığıyla yapılırdı. Ancak sanayi toplumunun belirmesiyle 'çocukluk'ta da kitlesel üretime geçildi ve çocukluk, kitlelerin ulaşabileceği bir yere geldi. Okul düzeyi, ürettiği çocukluk gibi, çağdaş bir olgudur.

Bugün insanların çoğunluğu sanayi kentlerinin dışında yaşadığı için, insanların çoğunluğu çocukluğu yaşamaz. And dağlarında(?) 'işe yarar' hale gelir gelmez toprağı sürmeğe başlarsın. Ondan önce de koyunları otlatırsın. İyi beslenmişsen, onbirinde işe yarar olursun, yoksa, onikinde. Geçenlerde gece bekçim Marcos ile, bir berber dükkanında çalışan onbir yaşındaki oğlulla ilgili konuşuyordum. İspanyolca, oğlunun daha 'nino' olduğunu söyledim. Marcos, çok şaşırıldı, hilesiz-hurdasız bir gülümsemeyle, 'Don İvan, galiba haklısın' dedi. Marcos'un bunu söylememe dek, oğlunu yalnızca 'oğlu' olarak gördüğünü farkedince, iki aklı-başında kişi arasına çocukluk perdesini çekmiş olmaktan dolayı suçluluk duydum. Tabii ki, New York'un sefalet mahallelerinde yaşayan birine, çalışan oğlunun daha 'çocuk' olduğunu söylerseniz, hiç de şaşırmaz. Onbir yaşındaki oğlunun çocukluğunu yaşamasına izin verilmesi gerektiğini bilir, ve verilmediği için de kızgındır. Marcos'un oğluna çocukluk özlemi daha verilmemiştir; New York'lunun oğlu ise onun elinden alındığı duygusunu duymaktadır.

Öyleyse, dünyanın dörtbir yanındaki çoğunluk insanlar, evlatları için modern çocukluğu ya istemezler ya da elde edemezler. Ama çocukluk, aynı zamanda, ona sahip azınlığın önemli bölümü için de bir yük gibi gözüküyor. Bunların çoğu, sadece zorlanarak çocuk rolünü oynuyorlar ve bundan dolayı da hiç mutlu olmuyorlar. Ço-

cukluk sürecinden geçerek büyüme, kendisi de okul çağını yaşayan bir toplumun zorladığı bir rol ile kendi öz bilinci arasında insanlık dışı bir çatışmaya mahkum edilmiş olmak anlamına geliyor. Ne Stephen Daedalus ne de Alexander Portnoy çocuk olmaktan hoşnutlar, ve sanıyorum, ne de biz çoğumuz çocuk muamelesi görmekten hoşlandık.

Yaşa ayarlı ve zorunlu bir öğretim kurumu olmasaydı, 'çocukluk' da üretimden düşerdi. Zengin ulusların gençliği bunun yıkıcılığından kurtulur, yoksul uluslar da zenginlerin çocukçallıklarıyla boy ölçüşmeğe çalışmazlardı. Toplum, çocukluk çağından çıkabilecekse, gençler için yaşanabilir hale gelmek zorundadır. İnsanca pozlar takınan bir yetişkinler toplumu ile gerçeklikle sanki alay eden bir okul ortamının bugünkü biraradılığı da artık ayakta tutulamaz.

Okulların kurum olarak ortadan kaldırılmaları, aynı zamanda, bugün buluş ve gençlik çağları süresince çocukların lehine, ve bebeklerin, yetişkinlerin ve yaşlıların aleyhine varolan ayrıcalıkları da ortadan kaldırabilir. Eğitim kaynaklarının dağılımında, ilk dört yılının olağanüstü öğrenme kapasitesini geride bırakmış, kendi yönelmesiyle öğrenebilme çağının doruğuna da henüz gelmemiş yurttaşlara öncelik tanınması, durup düşünülünce herhalde inanılmaz bir çarpıklık olarak gözükecektir.

Kurumlaşmış bilgelik bize çocukların okula gereksinimi olduğunu söylüyor. Kurumlaşmış bilgelik bize çocukların okulda öğrendiklerini söylüyor. Oysa bu kurumlaşmış bilgeliğin kendisi de okulun ürünüdür, çünkü sağlam sağduyu, ancak çocuklara okulda öğretim verilebileceğini söylüyor. İnsanları ancak çocuk kategorisine sokup ötekilerden ayırarak bir öğretmenin otoritesine boyuneğere hale getirebilirdik.

Öğretmenler ve öğrenciler

Tanımları gereği, çocuklar öğrencilerdir. Çocukluk ortamının yaratılmasına olan talep, yetki belgesi almış öğretmenler için sınırsız bir piyasa oluşturur. Okul, öğrenmenin öğretme sonucu olduğu varsayımı üzerine kurulu bir kurumdur. Ve kurumlaşmış bilgelik de,

aksine son derece güçlü delillere karşın, bu varsayımla ilgili kabulünü sürdürür.

Hepimiz, bildiklerimizin çoğunu okulun dışında öğrendik. Öğrenciler, öğrenmelerinin çoğunluk bölümünü, öğretmenleri olmadan, hatta onlara rağmen yürütürler. İşin en trajik yanı da, insanların çoğunun, okula hiç gitmedikleri halde, derslerini okuldan almaları.

Herkes yaşamayı okulun dışında öğrenir. Konuşmayı, düşünmeyi, sevmeyi, duygu duymayı, oyun oynamayı, küfür etmeyi, dümen çevirmeyi ve çalışmayı, hep, bir öğretmen araya girmeden öğreniriz. Gece gündüz bir öğretmenin bakımındaki çocuklar bile bu kuralın dışında değillerdir. Yetimler, geri zekalılar ve öğretmenlerin çocukları da, öğrendiklerinin çoğunu, onlar için planlanan 'eğitsel' sürecin dışında öğrenirler. Öğretmenler, yoksullar arasındaki öğrenmişlik derecesini yükseltme çabalarında pek yüksek başarı gösterememişlerdir. Çocuklarının okula gitmesini isteyen yoksul ana-babalar, onların okulda ne öğreneceklerinden çok, alacakları diplomayla ve kazanacakları parayla ilgilenirler. Orta sınıf ana-babalar da çocukları yoksul çocukların sokaklarda öğrendiklerini öğrenmesinler diye onları bir öğretmenin nezaretine verirler. Eğitim araştırmaları, gittikçe çoğalan bir biçimde, öğretmenlerin öğrettiklerini sandıkları şeylerin çoğunu çocukların daha büyük yaştakilerden, resimli romanlardan, rastgele gözlemlerden, herşeyden önce de, yalnızca okulun törensel havasına katılmaktan öğrendiklerini ortaya koyuyor. Öğretmenler ise, okulun içinde yürüyen öğrenme sürecini kösteklerler daha çok.

Dünyamızdaki insanların yarısı okula hiç ayak basmamıştır. Öğretmenlerle hiçbir ilişkileri olmaz, sınıfta çakmak imtiyazından da yoksundurlar. Yine de, okulun verdiği dersi gayet iyi öğrenirler: okulları olması gerektiğini, ve hep daha fazla okulları, hep daha fazla... Okul, onlara, kendi maliyetini ödeten vergi-toplayıcı yoluyla, ya da beklentisini veren demagog politikacı yoluyla, ya da bir kez kısacına düşmüşlerse, kendi çocukları yoluyla, ne kadar aşağılık bir durumda oldukları dersini verir. Böylece yoksullar, kurtuluşu yalnızca okulda gören bu inanca bağlanmakla, kendilerine olan saygılarını yitirirler. Kilise, hiç değilse ölüm anında nedamet getirme kapısını açık bırakırdı. Oysa okul, onlara yalnızca, torunlarının okula gi-

debilecekleri beklentisini (kalp bir umut) bırakır. Bu beklenti de, okuldan edinilen ama öğretmenlerin vermediği öğrenmenin bir parçasıdır.

Öğrenciler öğrendiklerinin çoğunu öğretmenlerine bağlamazlar. Parlak olanları da biraz kalın kafalı olanları da, sınavlardan geçmek için, ya sopa ya da arzulanan bir mesleğin havucu yoluyla güdülenerek, hep aynı şeylere, ezbere, okumaya ve kafalarına güvenirler.

Yetişkinler, okul günlerini romantize etmeğe yatkındırlar. Sonradan geri baktıklarında, öğrendiklerini, sabrına hayran oldukları öğretmenlerine atfederler. Oysa aynı yetişkinler, çocukları okuldan eve koşup her öğretmeninden öğrendiklerini bir bir sıralamağa başlasalardı, çocuklarının ruh sağlığından endişe duyarlardı.

Öğrencileri onlardan ne öğrenirse öğrensin, okul öğretmenler için iş olanağı yaratır.

Tam-zamanlı devam

Her ay, şu ya da bu ABD sanayi kuruluşunun AID'ye verdiği ve Latin Amerika 'okul uygulamacıları'nın ya yetişmiş eğitim uygulayıcıları ya da televizyon ekranlarıyla değiştirilmesini öneren raporlarda yeni listeler görüyorum. Birleşik Devletler'de, öğretimin eğitim araştırmacıları, eğitim planlamacıları ve teknisyenlerinden oluşan ekiplerce yapılması düşüncesi gittikçe kabul buluyor. Oysa, öğretmen ister bir muallime olsun, ister beyaz önlüklü bir ekip olsun, ve ister kataloglanmış konuları öğretmede başarılı olsunlar ya da başarısız kalsınlar, meslekten öğretmen olan kişiler, kutsal bir ortam yaratırlar.

Öğretmenlik mesleğinin geleceği konusundaki belirsizlikler, dershaneyi de kuşku altında bırakır. Meslekten eğitimci olanlar öğrenmenin geliştirilmesi konusunda uzmanlaşsalar, yılda 750 ile 1000 arası birleşimi içeren bir sistemi terketmek zorunda kalırlardı. Ama tabii öğretmenlerin işi bu birleşimlerden çok daha fazla şey içerir. Okulun kurumlaşmış bilgeliği, ana-babalara, öğrencilere ve eğitimcilere, öğretmenin öğretmesini gerçekleştirecekse, bunu ancak kutsal bir mekan içinde otorite sahibi olmasıyla yapabileceğini söyler. Bu, okul zamanlarının çoğunu duvarları olmayan bir dersanede geçiren öğrencilerin öğretmenleri için de böyledir.

Okulun, yapısı gereği, katılanların zaman ve enerjisi üzerinde toptan bir talebi vardır. Bu da, sonuç olarak, öğretmene, bakıcı, vaiz ve tedavici rollerini verir.

Bu rollerin her birinde, öğretmen, otoritesini farklı bir sav üzerine kurar. *Bakıcı-öğretmen*, öğrencilerine, uzun ve çapraşık bir tören boyunca rehberlik eden bir düzenleme amiri rolünü oynar. Kurallara uyulmasını gözetir ve öğrencinin yaşama dahil edilmesinin ince mekanizmalarını işletir. En iyi koşullarda yapabileceği, kendi sahip olduğu bir becerinin edinilmesi için uygun bir sahne düzenlemektir. Herhangi bir derin öğrenme sağladığı sanrısına kapılmadan, öğrencilerine bazı temel davranış biçimlerinin *temrinini* yaptırır.

Ahlakçı-öğretmen, ana-babanın, Tanrı'nın ya da devletin yerine geçer. Öğrenciyi, yalnızca okulda değil, genel olarak toplumda neyin doğru neyin eğri olduğu konusunda endoktrine eder. Her bir öğrenci için, öğretmen, orada o anda bulunan ebeveyndir ve böylece hepsinin kendilerini aynı devletin çocukları olarak hissetmelerini garanti altına alır.

Tedavici-öğretmen, bir kişi olarak büyümesinde yardımcı olmak için, öğrencinin kişisel hayatına karışma yetkisini görür kendinde. Bu işlev, aynı zamanda bir bakıcı ve vaiz olan birisince yerine getirildiğinde, bunun sonucu, öğretmenin, öğrenciyi, kendi doğruluk anlayışı ve hak duygusu doğrultusunda evcilleşmeğe boyuneğmesi konusunda ikna etmesi olur.

Özgürlükçü bir toplumun çağdaş okul üzerinc kurulabileceği savı, bir paradoks barındırır. Bir öğretmenin öğrencisiyle olan ilişkilerinde yaptıkları kişisel özgürlüğün güvencelerini iptal eder. Yargıç, ideolog ve hekim işlevlerini benliğinde toplayan öğretmenin durumuyla, toplumun temel yaşam biçimi, yaşamı hazırlaması gereken sürecin kendisi tarafından saptırılır. Bu üç gücü birleştiren öğretmen, çocuğun çarpıklaştırılmasına, onun hukuksal ya da ekonomik yetersizliğini getiren ya da serbest toplanma ya da konut hakkını sınırlandıran yasalardan daha fazla katkıda bulunur.

Tedavi sunan tek meslek grubu hiç de öğretmenler değildir. Psikiatrlar, rehberler ve mesleki danışmanlar, hatta avukatlar, kendilerine başvuran kişilerin karar vermelerine, kişiliklerini geliştirmelerine

ve öğrenmelerine yardım ederler. Ama sağduyu, bu kişilere, bu meslek adamlarının, neyin doğru neyin eğri olduğu konusundaki kendi kanılarını empoze etmekten, ya da tavsiyelerine uymak için kişiyi zorlamaktan kaçınmaları gerektiğini söyler. Öğretmenler ve din adamları, tutsak bir dinleyici grubuna vaaz vererek kendilerine gelenlerin özel hayatlarına burun sokma hakkını gören yegane meslek gruplarıdır.

Bu laik papazın, öğretmenin, karşısına çıktıklarında, çocukları ne Birinci ne de Beşinci Emir korur. Çocuk, görünmeyen Papa'nın *tiara'sı* gibi, bir kişide birleşmiş üçlü otoriteyi simgeleyen bir taç giymiş bu adamın karşısında durmak zorundadır. Çocuk için öğretmen, en yüce ruhani makamdır, köy papazı, peygamber ve rahip bir kutsal ayinin aynı zamanda kılavuzu, öğretmeni ve yöneticisi. Ortaçağ Papalarının yetki iddialarını kendinde toplar; bunu da, bu yetkilerin tek bir yerleşik ve zorlayıcı kurumun —kilisenin ya da devletin— elinde toplanmayacağını güvencesi üzerine kurulmuş bir toplumun içinde yapar.

Çocukların tam-zamanlı öğrenciler olarak tanımlanması, öğretmenin onların kişilikleri üzerinde, başka toplum kesitlerinin sorumlularınca uygulanan güçten anayasal ve yasal olarak çok daha az sınırlı bir güç kullanmasına izin verir. Takvim yaşları, çağdaş bakımevlerinde olağan olan bakım ve gözetim yerlerinde —tımarhane, manastır ya da hapisanede— yetişkinler için olağan olan koruma önlemlerini çocuklar için geçersiz kılar.

Öğretmenin otoriter gözünde, farklı bir dizi değer düzeyi tek bir düzeye indirgenmiştir. Ahlaklılık, yasallık ve kişisel değerlilik arasındaki sınırlar bulandırılır ve sonunda ortadan kaldırılır. Her kabahat çok boyutlu bir suç olarak hissettirilir. Suçludan, hem bir kuralı çiğnediği, hem ahlaksız bir biçimde davrandığı hem de kendi kendine ihanet ettiğini hissetmesi beklenir. Bir sınavda, kurnazca bir beceriyle yardım alan öğrenciye söylenen, bir haydut olduğu, ahlaksal olarak düşük olduğu ve kişi olarak da değersiz olduğudur.

Dersanede bulunmak, öğrencileri Batı kültürünün gündelik dünyasından ayırır ve onları çok daha ilkel, büyülü ve ölümüne ciddi bir ortama sokar. Okul, gençleri peş peşe birçok yıl kutsal bir bölge-

de fiziksel olarak hapsedilmiş tutamasa, olağan gerçekliğin kural-
larının askıya alındığı böylesine bir köşe-bucak yaratamazdı. Devam
kuralı, dersanenin öğrenciyi her okul gününün ve öğretim yılının
sonunda hep yeniden doğuran, sonunda da yetişkinlerin yaşamına
teslim eden bir büyüğü rahim görevi görmesini olanaklı kılar. Ne ge-
nel-geçer olarak uzatılan çocukluk ne de dersanenin boğucu havası,
okullar olmadan varolamaz. Oysa, öğrenmenin zorunlu tutulmuş yol-
ları olarak okul, her ikisi olmadan da varolabiliyor ve şimdiye dek
tanıdığımız herşeyden daha baskıcı ve yıkıcı olabiliyor. Yalnızca eği-
tim ortamının koşullarını yeniden düzenlemenin değil, toplumu okul-
suzlaştırmanın ne demek olduğunu anlamak için şimdi okulun giz-
li müfredatına bakalım. Burada söz konusu ettiğimiz, dolaysız ola-
rak, sefalet mahallelerinin sokaklarında geçerli olan ve yoksulları dam-
galayan gizli müfredat, ya da çalışma odalarının, zenginleri yetiştir-
erek ayrıcalıklaştıran gizli müfredatı değil. Dikkat çektiğimiz, daha
çok, okullu olmanın kendisinin törenselliği ya da ayinselliğinin bir
gizli müfredat oluşturduğudur. En iyi öğretmenler bile öğrencilerini
bundan tamamiyle koruyamazlar. Okulluluğun bu gizli müfredatı,
zorunlu olarak, bir toplumun bazı üyelerine uyguladığı ayrımcılığa
önyargı ve suçluluk öğelerini katar ve ötekilere, ayrıcalık tanınan-
lara da, çoğunluğa tepeden bakmak için yeni bir yetki sağlar. Aynı
kaçınılmazlıkla da, bu gizli müfredat, hem zenginler hem de yok-
sullar için, gittikçe daha büyümeğe yönelmiş bir tüketim toplumuna
üye olmanın katılma ayini görevini görür.

NİSAN YAYINCILIK KİTAP ALTI, Aralık 1985

Sahibi : Ahmet Karagöz

Yazışma Adresi : NİSAN YAYINLARI Binbirdirek Meydanı

Sokak No: 5/3 Cağaloğlu/İstanbul

Basıldığı Yer: Kent Basımevi/İstanbul, 528 08 15

Ederi: 500 TL (KDV Dahil)

KITAP 6

ECE AYHAN - RAYMOND QUENEAU
JACQUES PRÉVERT - MEHMET GÜRELi
DEFNE SANDALCI - TURGAY ÖZEN
ÖMER ERTAN - MEHMET GÜNER
IVAN ILLICH - JEAN VIGO
HENRI CARTIER - BRESSON
CEREN OYKOT - ENİS BATOR
FRANÇOIS TRUFFAUT - MARCEL MOUSSY
MICHEL FOUCAULT

